

Monumentnummer*: 522437

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Status rijksmonument
Inschrijving register* 16 oktober 2001
Kadaster deel/nr 82689/69

Woonplaats* 's-Hertogenbosch
Gemeente* 's-Hertogenbosch
Provincie* Noord-Brabant

Locatiennaam Gewande
Locatieomschrijving

Kadastrale gemeente* 's-Hertogenbosch
Sectie* U
Kadastraal object*
Appartement aanduiding
Grondperceel 348

Omschrijving**

Inleiding.

Hertogsgemaal, in 1940 opgetrokken naar plannen van R. VerLoren van Themaat in vormen van de Delftse School. Het gemaal diende om water, zowel uit de Hertogswetering als uit de Hoefgraaf op de Maas te pompen. Met de sluiting van de Beerse overlaat in 1942, kwam er een einde aan de inundaties in het noordoostelijk deel van Noord-Brabant. De waterbeheersing kon nu worden gericht op de instandhouding van een bepaald polderpeil. De beide sluizen in de mond van de Hertogswetering, de Blauwe Sluis en de Nieuwe Sluis, waren niet geschikt om onder alle omstandigheden een goede waterhuishouding te garanderen. Ter vervanging van de genoemde sluizen werd dan ook in 1941 een elektrisch gemaal gesticht. Het gemaal werd zodanig ingericht dat uit twee boezemwateren, namelijk de Hertogswetering en de Hoefgraaf water werd onttrokken. Het gemaal kreeg de naam Hertogsgemaal.

Het gemaalgebouw is anno 1999 ingericht als expositieruimte voor archeologische vondsten. De meest essentiële bouwkundige en mechanische onderdelen van het gemaal zijn daarbij behouden gebleven.

Omschrijving.

Het éénlaags gemaalgebouw op rechthoekige grondslag bestaat uit een hoog gedeelte met zadeldak en een lagere aanbouw aan de oostzijde met lessenaardak. De daken zijn gedekt met zwarte, opnieuw verbeterde Hollandse pannen. In het hoge gedeelte zijn de

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

pompen en de elektrische motoren ondergebracht. In het lage gedeelte bevindt zich de transformatorruimte en het bedieningsmechanisme voor de afsluitmiddelen. Het gebouw is opgetrokken in rode baksteen. De muren zijn opgemetseld in een kettingverband van drie strekken en een kop. Op de hoeken zijn smalle gemetselde steunberen geplaatst. Het geheel is uitgevoerd in traditionele stijl met boogfriezen onder de goot en met vernieuwde vierruits vensters met segmentboog. In de zuidelijke gevel is boven de brede segmentbogige toegangsdeur een gevelsteen met de naam "Hertogsgemaal" en het jaartal "1940" opgenomen. Op de hoeken is de ingang versterkt met betonnen blokken.

Naast de ingang bevindt zich een rood zandstenen gedenksteen voor de bouw van het gemaal. In de pompkelder bevinden zich twee elektrisch aangedreven verticale Stork centrifugaalpompen van verschillende capaciteit. In de bovengelegen machinekamer staan twee verticale Heemaf elektromotoren van verschillend vermogen opgesteld. In afwijking van de bestektekening is de elektromotor met het grootste vermogen aangesloten op de pomp met de minste capaciteit. De toevoer van water uit de Hertogswetering werd na het passeren van krooshekken, geregeld met twee hardhouten schuiven van verschillende breedte, die elk een inlaatkoker konden afsluiten. Via een hardhouten klep zijn de kokers met elkaar verbonden.

Het water uit de Hoefgraaf werd door een onder de Rosmalense dijk gelegde kokerduiker naar het gemaal gevoerd. De duiker sluit aan op de bovengenoemde (zuidelijke) inlaatkoker. Ter plaatse van de aansluiting was een hardhouten puntdeur aangebracht waarmee voorkomen kon worden dat water terugstroomde naar de Hoefgraaf.

De beide pompen zijn aangesloten op betonnen uitlaatkokers die uitkwamen in een perskolk. In de mond van de kokers is een tussenschot aangebracht, waardoor vier openingen ontstonden. De perskolk stond in verbinding met de Nieuwe Sluis. De zes kokers van deze sluis waren met een schuif af te sluiten. Op de buitenfrontmuur die nog gedeeltelijk zichtbaar is, zijn de zes bewegingswerktuigen voor de schuiven gehandhaafd. Deze zijn vervaardigd door de N.V. Tilburgsche Machinefabriek en ijzergieterij, voorheen Gebrs. Mercx te Tilburg. Ook zijn de vier hijswerken ten behoeve van de schotbalken nog aanwezig.

Nadat het gemaal in 1979 buiten gebruik is gesteld, is de perskolk gedempt. Tegelijkertijd zijn de kokerduikers aan de zijde van de Hoefgraaf afgesloten met een gronddam.

Waardering.

Het Hertogsgemaal is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van de geschiedenis van de waterhuishouding in het noordoostelijk gebied van Noord-Brabant. Het gemaal heeft architectuurhistorische waarde als representant van de Delftse School. Mede door de gaafheid van het pand en de twee nog aanwezige elektrische motoren kan worden gesproken van een industrieel-archeologische waarde. Het heeft ensemblewaarden vanwege de functionele en typologische samenhang met de overige gemalen en sluizen bij Gewande.

Hoofdcategorie

Boerderijen, molens en bedrijven

Subcategorie

Gemaal (M)

Functie

Gemaal(M3)

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument